

Klasik Osmanlıca Dönemi Bir Tıp Metni: İlm-i Tıbb ve Dil Özellikleri

A Classical Ottoman Turkish Medical Manuscript: İlm-i Tıbb and its Language Features

Hande ÜNVER ÖZDOĞAN*
Vedat KARTALCIK**

Öz: Tıp yazmaları hem eski tıp anlayışına dayalı bilgileri hem de dönemin tıp literatürüne ait söz varlığını günümüze taşır. Didaktik bir üslupla yazılan sade ve anlaşılır bir dil kullanılan tıp yazmalarının incelenmesi hem tıp tarihi hem dil tarihi araştırmaları için son derece önemlidir. Bu makalede Muhammed bin Hasan tarafından yazılmış Milli Kütüphane Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonuna 06 Hk 4453 arşiv numarasıyla kayıtlı *İlm-i Tıbb* adlı Klasik Osmanlı Türkçesi dil özellikleri gösteren yazma eser tanıtılmıştır. Eski tıp anlayışında önemli bir yeri olan hıfzıssıhha konulu bu eser, alanında kıymetli bilgiler sunmaktadır. Yazar eseri önce Arapça yazmış daha sonra Türkçeye çevirmiş ve sekiz başlıkta sağlıklı olma kurallarını anlatmıştır. Makalenin giriş bölümünde hıfzıssıhha konusu üzerinde durulmuş ve *İlm-i Tıbb* adlı eserin içeriği tanıtılmıştır. Daha sonra eserin fonetik ve morfolojik özellikleri örneklerle açıklanmıştır. Son olarak eserin söz varlığı üzerinde durulmuştur. Böylece yazarının hayatı ve yazıldığı yıl hakkında bilgi bulunamayan bu yazma eserin dil özelliklerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Anahtar sözcükler: Tıp Tarihi, Klasik Osmanlı Türkçesi, Muhammed bin Hasan, *İlm-i Tıbb*

Abstract: Medical writing through centuries brings us both the knowledge that is based on the classical medical approach and the existence of the medical terms pertaining to that era. The study of the medical writing which was written in a didactic style in a simple and clear language at that time is very significant, both for linguistic research and for the history of medicine. In this article, the manuscript *İlm-i Tıbb*, which is registered in the Adnan Ötügen Public Library Collection in National Library with the archive number 06 Hk 4453 which was written by Muhammed bin Hasan in classical Ottoman Turkish language structure is introduced and explained. This book which is concerned with hygiene is very important and had a great role in public health care in classical medical studies and provides us precious knowledge on its field. The author wrote his book first in Arabic than translated it into Turkish and explained the rules for being healthy in eight chapters. The introduction of the article concentrates on the issue of hygiene, and the book *İlm-i Tıbb*'s contents are introduced. Then the book's phonetic and morphological features are explained with examples. Finally, the book's vocabulary is focused upon. Thereby this article introduces the language structure and properties of this manuscript whose writer's life and date of composition remain unknown.

Keywords: History of Medical, Classical Ottoman Turkish, Muhammed bin Hasan, *İlm-i Tıbb*

* Türkolog, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı, Isparta.
hande_unv@hotmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Isparta.
vedatkartalciik@sdu.edu.tr

Bu makale "*Muhammed Bin Hasan İLM-İ TİBB* (İnceleme-Metin-Dizin)" başlıklı yüksek lisans tezinden özetlenerek hazırlanmıştır.

Geleneksel tıbbın bilgi birikimini geçmişten geleceğe taşıyan tıp yazmaları, insanlığın sağlıklı yaşam arayışına doğal reçeteler sunmaktadır. Hacamat, tütsüleme, bitkisel tıp, çeşitli macun ve şerbetlerle tedavi vb. gibi bugün alternatif tıp yöntemleri içinde sayılan pek çok uygulamanın temel bilgileri bu kaynaklarda yer almaktadır. Bu bilgiler modern tıp uygulamalarının gelişmesiyle bugün geride kalsalar da halk arasında geleneksel öğretiler olarak varlıklarını sürdürmektedir.

“Akdeniz çevresi ve Yakındoğu’da 5000 yıl önce ortaya çıkan tıp sanatı, bir sonraki medeniyete devredilip geliştirilerek, ilk önce Mezopotamya-Mısır tıbbı daha sonra Hellen-Roma tıbbı daha sonra İslam tıbbı ve en son Rönesans ve sonrasında Avrupa’nın geliştirdiği tıp anlayışı olmak üzere günümüzdeki halini almıştır” (Bayat 2010, 14). Türk tıp tarihi ise; “İslam öncesi Orta Asya dönemi, Orta Asya’da başlayan Selçuklular ve Osmanlılarla gelişen İslami dönem ve Osmanlıların son dönemlerinde batıya yöneliş ile başlayan çağdaşlaşma dönemi şeklinde üç dönemde ilerlemiştir” (Bayat 2010, 238).

Anadolu’da XIV. yüzyıldan itibaren ilk tıp yazmalarına rastlanır. Beylikler döneminde Türkçeye verilen önemin artması ile telif ve tercüme nitelikli çok sayıda Türkçe eser yazılması tıp yazmalarının da sayısının artmasını sağlamıştır (Şahin 2009, 109). İlk dönem eserlerinin konusunu; genel sağlık bilgileri, hastalık tanımları, hastalıkların çeşitli bitkiler, macunlar, şerbetler, müshiller gibi ilaçlarla hazırlanan tedavileri, çeşitli ilaçların kodeksinden oluşan farmakolojik bilgiler (akrabadinler) ve incelediğimiz eserin de konusu olan hıfzı’s-sihha dediğimiz koruyucu hekimlik bilgileri oluşturur.

Klasik tıp metinlerinde önemli bir yeri olan hıfzı’s-sihha, sağlıklı bir yaşam için yapılan faaliyetlerin ve alınan önlemlerin tümü; sağlık bilgisi, hijyen anlamına gelir (TDK sözlük 1998, I/986). Kökeni Arapça olan bu kelimenin yerini günümüzde Fransızcadan dilimize geçen hijyen sözcüğü almıştır (TDK sözlük 1998, I/994). Osmanlı tıbbında hıfzı’s-sihha hava, iklimler, yeme içme, giyim, yaz ve kış sporları, uyku, banyo, kan alma, beden ve ruhun dinlendirilmesi gibi geniş manada kullanılıp koruyucu hekimlik bilgileri verirken günümüzde hijyen kelimesi daha özel anlamda kullanılmakta daha çok sağlıklı olmak için gerekli temizlik kurallarından bahsetmektedir.

Hıfzı’s-sihha konusu tıp yazmalarında önemli bir yere sahiptir. Yalnız hıfzı’s-sihha konusu üzerine yazılan eserler sayıca fazla olmasa da özellikle eserlerin genel sağlık kurallarından bahseden bölümlerinde bu konu üzerinde durulmuştur. İlk dönem tıp kaynaklarından Mehmed bin Mahmûd-ı Şirvânî’nin 1402-1420 yılları arasında yazdığı düşünülen 30 bölümden oluşan *Ya’kubiyye*’si (Bayat 2010, 285) ve Sultan Çelebi Mehmed adına yazdığı *Sultânîyye* adlı eseri hıfzı’s-sihha konusu üzerine yazılmıştır (Kurban 1990, VI). Bunların yanında Aydınoğlu Umur Bey adına 1334-48 yılları arasında Tutmacı adında bir müellif tarafından Farsçadan tercüme edilmiş, mesnevi tarzında 372 beyitlik *Tabî’atnâme* adlı eser de koruyucu hekimlik hakkında yazılmıştır (Bayat 2010, 285). Ayrıca İshak bin Murad tarafından yazılmış 2 bölümden oluşan *Edviye-i Müfredede*’nin 3. bölümü (Canpolat 1973, 29), Sinoplu Mümin bin Mukbil tarafından yazılmış *Zâhire-i Murâdiyye*’nin 3. bölümü (Bayat 2010, 289), Abdulvehhab bin Yusuf’un genel tıp bilgisi ve koruyucu hekimlik bilgisi üzerine yazdığı *Müntahab-ı fi’t-Tıbbi*’nin 5. bölümü (Güven 2005, 13) gibi pek çok eserin bölümlerinde yazarlar hıfzı’s-sihha konusunu işlemiştir. Yine Sinoplu Mü’min bin Mukbil’in yazdığı *Miftâhü’n-nûr ve Hazâinü’s-Sürûr* (Şahin 1994), İbn Şerîf’in İbn-i Sina ve İbn-Baytar’dan faydalanarak yazdığı *Yâdigâr-ı İbn Şerîf* (Küçükler 1994) gibi pek çok eserde koruyucu hekimlik bilgilerine rastlanır.

Hıfzı’s-sihha yazmaları geleneksel tıpta hekimlerin *esbâb-ı sitte-i zarûriyye* diye adlandırdığı, insanın sağlıklı veya hasta olma sebeplerini açıklayan ‘zorunlu altı sebep’ üzerine

kurgulanır. “*Bu altı sebep; hava, yeme ve içme, bedenın istirahatı (sükün-ı bedeneyn), ruhun dinlenmesi (sükün-ı nefsanıyen), uyumak ve uyanmak, istifrağ ve ihtibas’dır*” (Elbir 2005, 104).

“*Tıp tarihinde hastalıklara yaklaşımda, Eski Yunan’da Humoral Patoloji Teorisi, İslam tıbbında ise Ahlat-ı Erbaa olarak bilinen tıbbi düşünce esas alınmıştır; yani insan bedeninde dört temel sıvı (kan, balgam, safra, sevda) olduğu ve hastalıkların bu sıvıların vücutta dengesiz dağılımından meydana geldiği ve tedavinin de bu sıvıların vücutta tekrar dengeli bir hale getirilmesiyle mümkün olduğu anlayışı hakimdir*” (Doğan 2015, 907). İbn-i Sina ve dönemin diğer hekimleri insanları bu anlayışa göre dört farklı mizaca yani bünyeye ayırmışlar, sağlıklı yaşam bilgilerini buna göre vermişlerdir. Hıfzı’s-sıhha yazmaları da bu anlayışla yazılmış, sağlıklı olma kuralları farklı mizaçlara göre verilmiştir.

Muhammed Bin Hasan ve İlm-i Tıbb

İncelediğimiz *İlm-i Tıbb* adlı yazma eser 38 varaktan oluşmaktadır. Kütüphane kayıtlarında verilen bilgilere göre eserin boyutları (dış-iç) 216x142-131x81 mm’dir. Düz yazı şeklinde kaleme alınmıştır. Eserin yalnız ilk sayfası 1b’de altı satır, diğer yaprakların tamamında on birer satır vardır. Şemseli, zencirekli, vişnerengi meşin, sırtı yıpranmış, kapakları ebru kağıt kaplı, şirazesi bozuk bir cildi vardır. Mihrabiye ve serlevha mülevven tezhipli, cetveller, söz başları ve duracaklar yaldızlıdır. Saykallı ince abadi kağıda harekeli nesihle yazılmıştır. Ancak derkenarlar rika ile yazılıdır. İmla özellikleri bakımından da eserin genelinden farklı olan derkenarlar, eserin bir müstensih tarafından yazıya geçirildiğini düşündürmektedir. Ancak farklı bir nüshanın bulunamaması sonucu bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Eser Milli Kütüphane Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonunda 06 Hk 4453 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Kütüphane kayıtlarında eserin müellifi Mehmed Bin Hasan olarak geçmektedir. Ancak müellifin isminin geçtiği 2b/18 nolu satırda ikinci ‘mim’ harfinin üstünde şedde olmasından (حسن بن محمد) yazarın isminin Muhammed olduğu açıktır. Çalışmamızda Mehmed Tahir’in *Osmanlı Müellifleri*, Kâtip Çelebi’nin *Keşfü’z Zünûn*’u, Mehmed Süreyya’nın *Sicil-i Osmanîni*’si dahil pek çok kaynağa başvurmamıza rağmen eserin müellifi Muhammed Bin Hasan hakkında bilgiye rastlayamadık. Ayrıca eserin farklı bir nüshası bulunmadığı için bu makalede kullanılan veriler Milli Kütüphanedeki tek nüshaya dayanmaktadır.

Yazar kitabına bu tür eserlerde gelenek olduğu üzere (Elbir 2005, 134) besmele, hamdele ve salvele ile başlamıştır. Hamdele ve salvele satırlarının ardından 2b/18’de; *bu bende-i fakîr ve za’if Muhammed bin Hasan*, cümlesinde kendi adını zikretmiştir. Daha sonra eserinin İslami geleneklere göre yazıldığını söylemiş ve bunu (2a/8; 2b/24,25,26,27; 3a/29,30; 3b/44) varak ve satır numaralarındaki ayet ve hadislerle desteklemiştir. Müelleif kitabını yazarken faydalandığı kaynak ve kişilerden övgüyle bahsetmiştir. Bu kaynaklar Türk bilgini İbn-i Sina’nın *El-Kanun fi’l-Tıbb* adlı eseri ve Anadolu’nun İbni Sina’sı olarak bilinen fıkıh ve tıp bilgini hekim Konyalı Hacı Paşa’nın *Şifa’ül-Eşkâm* adlı eserleridir. Ayrıca yine Arap İslam bilgini Alâ’addin el-Karşî’nin şerhlerinden ve Selçuklu devri hekimlerinden Necîbü’l-dîn Semerqandî’nin telif eserlerinden faydalandığını belirtmiştir. Yazar kitabını dönemin önde gelen tıp kitaplarını okuyup, buradaki bilgileri toplayıp karıştırmak suretiyle oluşturmuştur. Bu bilgiyi şu satırlarda görmemiz mümkündür: “*esbâb-ı sitte-i zarûriyye tedbiri üzere lisan-ı ‘arabîde bir risâle te’lif idüp kânundan ve şifâü’l-eskâmdan ve fâzil-ı ‘allâme necîbü’l-dîn semerqandî’nüñ mü’ellefâtından kavânin-i hıfz-ı sıhhati zabt ve anda derc ve sayir kütüb-i mu’tebere ve resâyl-i mütedâvilede olan fevâyyidden cem’ ve harc itdüm...*”(3b/49-3b/50).

Eserde koruyucu hekimlik bilgileri eski hekimlerin *ahlat-ı erbaa teorisi* ile ve *esbab-ı sitte-i zaruriyye* dedikleri sağlıklı olmak için gereken zorunlu 6 sebep üzerine verilmiştir. Esbâb-ı

sitte-i *zarūriyye* hakkında Arapça bir risale yazdığını söyleyen yazar daha sonra bunu Türkçeye çevirdiğini ve 8 bölüme ayırdığını belirtmektedir: “*pes risāle-i mezbūre lisān-ı türki‘ye tercūme idüp sekiz ravżaya taḫsīm itdüm...*” (4a derkenar). Yazarın 2. bölüm başlığı dışında yaldızla yazdığı 8 bölüm şu başlıklardan oluşmaktadır:

- 1- İnsanın içinde yaşadığı hava; ravza-i ulā bedenī muḥīṭ olan hevā tedbirindedir. (4a/53,54)
- 2- yiyecek ve içecekler; (6a/100) bölüm başı verilmemiş.
- 3- hareket ve beden dinlenmesi; ravza-i şālīse hareket ve sükūn-ı bedeneyn tedbirindedir (22a/454,455).
- 4- hareket ve ruhun dinlenmesi; ravza-i rābi‘a hareket ve sükūn-ı nefsanin tedbirindedir (24b/506,507).
- 5- uyku ve uykusuzluk; ravza-i ḥāmīse nevm ve yaḫāza tedbirindedir (26a/544).
- 6- istifrağ ve ihtibas (kusma, boşaltma); ravza-i sādīse istifrağ ve ihtibās tedbirindedir (27a/567).
- 7- cinsel ilişki ve hamam; fi tedbirü’l-ḥammām (28a/585).
- 8- sağlığa faydalı şeyler (fasd, hacamat, misvak ile diş temizleme, giyeceklerin önemi, kay etme ve vebadan korunma); ravza-i şāmine ḫıfz-ı şihḫate müte‘allik olur ba‘zı eşyā‘ tedbirindedir (32a/667-668).

Dil Özellikleri

İmla ve Fonetik

Eserde Uygur ve Arap imla geleneklerinin bir arada görüldüğü EAT metinlerinin imlasına benzer imla tutarsızlıklarına sık rastlanır. Aynı sözcük ya da eklerdeki ünlülerin bazen okutucu harflerle bazen de hareke ile yazıldığı görülmektedir. Yani aynı kelime bazen vavlı bazen vavsız ötre, bazen ye ile bazen esre ile, bazen elifle bazen üstünle yazıldığı görülür. Metinde elifin gösterimi de düzenli değildir. /A/ ünlüsünün aynı sözcüklerde hem üstünlü elifle, hem medli elifle, hem çekerli elifle yazıldığına rastlanmıştır. Örneğin ön seste ‘ay’ sözcüğü 2 yerde medli elifle (29b/614, 34b/725), 1 yerde üstünlü elifle (37b/788), 1 yerde ise çekerli elifle yazılmıştır. Yine ön seste ‘anuj’ sözcüğü 1 yerde medli elifle (30b/642), 4 yerde çekerli elifle (7b/d130, 7b/135, 14a/271, 34b/730), 3 yerde de üstünlü elifle (9a/169, 35a/739, 35b/746) gösterilmiştir.

Ünsüzler açısından bakıldığında son ses durumunda /ç/ ünsüzü 1 kelime dışında (*iç*- 5b/93)) sürekli cim (ج) ile yazılmış, /ç/ şeklinde okunmuştur. /p/ ünsüzü son seslerde daima /b/ (ب) ile yazılmıştır. Biz bu çalışmada genel temayüllere uyarak kelime sonunda /b/ ile yazılan sesleri /p/ olarak transkribe ettik. Son seste /p/ ünsüzü, 1 sözcük dışında (*şarp* 38a/803) genelde zarf-fiil ekinde kullanılmıştır. /S/ ünsüzünde ise İnce sıradan sözcüklerin sin (س) ile kalın sıradan sözcüklerin sat (ص) ile yazımı düzenlidir. /T/ ünsüzü yalnız kalın sıradan sözcüklerde tı (ط) ile, ince sıradan sözcüklerde dal (د) ve te (ت) ile yazılmıştır. Dal (د) ve te (ت) ile kalın sıradan sözcüklere de rastlanmıştır.

Ünlüler

Metnimizde bugün de yazı dilimizde kullanılan 8 ünlü mevcuttur. *a, e, ı, i, o, ö, u, ü*. Eserde öteden beri tartışma konusu olan Türkçede kelime başında ve ilk hecedeki bazı /e/’lerin, /e/ ile /i/ arasında dokuzuncu bir ses, kapalı /e/ sesi olmasını destekleyen bir tutarlılığa rastlanmamıştır. Aynı kelimelerin hem /e/ hem /i/ ile yazılan örnekleri vardır. *geç* 18a/359~*giç*- 10a/187, *ye*- 6b/112~*yi*- 29a/604. Bunun yanında bugün /e/ ile yazılan pek çok sözcük metnimizde /i/ ile

yazılmıştır: *di-*, *dinil-*, *giçe*, *giç*, *it-*, *vir-*, *yi-*.

Ünlü Uyumları

Türk dilinin en eski yazılı metinlerinden başlayarak günümüzde de Türk dilinin hemen tüm kollarında sağlam bir şekilde işleyen damak uyumu bir tek *elma* sözcüğü dışında metnimizde de tamdır (Şahin 2009, 113). Ekler açısından bakıldığında damak uyumuna aykırı 2 ek tespit edilmiştir. *-ki* ve *-ken*. ET’de kelimelere hem kalın hem ince ünlülü gelebilen bu ekler metnimizde yalnızca ince şekillidir: *sojra*ki 21a derkenar, *yatur*ken 33b/704.

Dudak uyumu Türk dilinin geneli için damak uyumu kadar kuvvetli değildir (Ergin, 2012, 72). Metnimizde de hem kelime tabanında hem ekler neticesinde dudak uyumu günümüz Türkçesinin ve ET’nin gerisindedir. ET’de son seste ve bazı ek başlarında bulunan /ğ/’ların Batı Türkçesine geçerken düşmesi sonucu önündeki ünlüyü yuvarlaklaştırması metnimizde de görülmüştür. *kapular*ı, *şarus*ı, *yazular*, *içerü*. Yine metnimizde dudak ünsüzleri sonucu yuvarlaklaşma olması dolayısıyla uyuma girmeyen pek çok sözcük vardır. *semürd-*, *semüz*, *temürhindi*. Bazı sözcüklerin ise hem uyum dışı kalmış hem uyuma girmiş örneklerinin bir arada kullanıldığı da görülmüştür. *semird-*, *semürd-* vb.

Eski Türkçede kelime kökleriyle uyumlu olan bazı eklerin ünlüleri Eski Anadolu Türkçesi döneminde çeşitli etkilerle yuvarlaklaşmış, bazı eklerin ünlüleri de düzleşerek *ı, i*’ye dönmüştür. (Cin 2011, 74).

Metnimizde EAT’de olduğu gibi her zaman düz ve her zaman yuvarlak ünlülerle kullanılan tek şekilli eklerin bulunması dudak uyumunun bozuk olmasının en önemli sebebidir. Bu duruma sebep olan ekleri şöyle sıralayabiliriz:

EAT metinlerinde bazı ekler daima yuvarlak ünlülüdür. Bu da dudak uyumunun bozulmasına neden olur. Metnimizde de ET’den beri yuvarlak ünlülü bu ekler rastlanmıştır: *+ArU* (İsimden isim yapma eki), *-mUr* (Fiilden isim yapma eki), *-UK* (Fiilden isim yapma eki), *-DUr-* (Fiilden fiil yapma eki) *-Ur-* (Fiilden fiil yapma eki), *-Ur* (Geniş zaman eki), *+dUr* (Bildirme eki), *-dUK* (Sıfat-fiil eki), *-dUKda* (Zarf-fiil eki), *-dükçe* (Zarf-fiil eki), *-(y)U* (Zarf-fiil eki).

Bazı ekler ise ET’de düz ünlülü iken EAT metinlerinde yuvarlaklaşmıştır. Metnimizde de bu türden ekler rastlanmıştır: *+IU* (İsimden isim yapma eki), *+sUz* (İsimden isim yapma eki), *-U* (Fiilden isim yapma eki), *+ümüz* (I.Tekil şahıs iyelik eki), *+(n)Uğ* (İlgi hali eki), *+(U)m* (Teklik I.şahıs eki), *+iğüz* (Çokluk II. şahıs eki), *-(y)Up* (Zarf-fiil eki).

EAT metinlerinde bazı ekler daima düz ünlülüdür. Bu da dudak uyumunun bozulmasına neden olur. Metnimizde de ET’den beri düz ünlülü bu ekler rastlanmıştır: *+(s)I(n)+* (Teklik III. şahıs iyelik eki), *-mIş* (Öğrenilen geçmiş zaman eki), *-(y)Inca* (Zarf-fiil eki).

Bazı ekler ise ET’de yuvarlak ünlülü iken EAT metinlerinde düzleşmiştir. Metnimizde geçen örnekler şunlardır: *+in* (İsimden isim yapım eki), *+(I₄)ncI* (İsimden isim yapım eki), *+II₄K/G* (İsimden isim yapım eki), *-IcI* (Fiilden isim yapım eki), *-I₄I* (Fiilden fiil yapım eki), *-(I₄)n* (Fiilden fiil yapım eki), *-(I)ş-* (Fiilden fiil yapım eki), *+(y)I* (Belirtme hali eki), *-ıçağ* (Zarf-fiil eki).

EAT’den Klasik Osmanlı Türkçesine geçiş özelliği gösterdiğini saptadığımız metnimizde bazı ekler dudak uyumuna girme temayülü gösterir. Metnimizin yazıldığı dönem hakkında bize önemli ipuçları veren bu ekler ise şöyledir: *+II₄K/G* (İsimden isim yapım eki), *-I₄n* (Fiilden fiil yapım eki), *-I₄I* (Fiilden fiil yapım eki), *-UK* (Fiilden isim yapım eki), *+sUz* (İsimden isim yapım eki), *-dI* (Görülen geçmiş zaman eki), *-mIş* (Öğrenilen geçmiş zaman eki).

Ünsüzler

Ünsüz Uyumu

EAT'de ünsüz uyumu yoktur. Baştaki konsonant bakımından bugün çift şekilleri bulunan birçok ek eski devirlerde tek şekillidir. Metnimizde de ünsüz uyumu bozuktur. Bu duruma sebep olan ekler ise şunlardır: *+dA* (bulunma hali eki): *toğlıkda* 8a/143, *+dAn* (çıkma hali eki): *yorğunlıktan* 26b/552, *-dI* (görülen geçmiş zaman eki): *itdüm* 36b/775, *-dUK* (sıfat-fiil eki): *içdükleri* 36b/768, *-dUr* (bildirme eki): *lâyıkdur* 1b/2, *-d-* (fiilden fiil yapım eki) : *ıyadup* 15b/305, *-dUKdA* (zarf-fiil eki): *itdükde* 21a/432, *-dükçe* (zarf-fiil eki) : *içdükçe* 21b/436, *+çak* (küçültme eki) : *ılıçak* 30a/632, *ışıçak* 5a/81, *-ıçak* (zarf-fiil eki) *olıçak* 6b/109.

Ünsüz Değişmeleri

Metnimizde en sık görülen fonetik hadiselerden biri ünsüz değişmelerinden ötümlüleşmedir.

t// >/d/ ötümlüleşmesi

EAT'de düzenli bir ses hadisesi olan kelime başı *t>d* değişmesinden sonra */d'/*li beklenen bazı kelimeler metnimizde ET'deki gibi */t'/*li geçmektedir: *temürhindi* 20a/413, *ıatlu* 7b/129, *ıur-* 16a/318, *ıoğ-* 5a/75, *ıut-* 19b/398, *ıoğ* 23a/479, *ıuz* 9b/176.

Sözcük başında *t/ı* sesinin */d'/*ye dönüşme oranı ince sıradan sözcüklerde kalınlara göre daha yüksektir: *dahı* 3a/31, *datlu* 6b/106, *datsuz* 7b/131, *değmez* 20b/424, *degül* 17b/348, *dek* 21a/427, *değlü* 5a/79, *der* 23b/487, *derle-* 23b/486.

Metnimizde kelime başı */t- /ı/* sesinin hem ötümlü hem ötümsüz şekliyle kullanıldığı bir tek sözcük vardır. Bu sözcük 10 yerde ötümlü şekliyle yazılırken 2 yerde ötümsüz olarak yazılmıştır: *datlu* 6b/106, *ıatlu* 7b/129.

Sözcük içinde ise genellikle oldurganlık-ettirgenlik eki *-t-* ile genişlemiş gövdelerde ya da kendisinden sonra bir ünlü geldiği için geçici *-t->/d/-* ötümlüleşmelerine rastlanmıştır: *ıocaldur* 7b/128, *semirdür* 10b/200, *ıovudılmış* 36a/763, *ıarııdurmak* 36b/769, *ıııdup* 29a/610, *aydur* 36b/774, *ııderür* 13a/255.

Bir kelimedede */t/* ünsüzü, geçişme hadisesi sonucu ötümlüleşerek kalıcı değişikliğe uğramıştır: *kentü* > *kendü* 8b/159.

Bir kelimedede ise kelime sonu kalıcı *t > d* değişimine rastlanmıştır: *süd* 7b/136.

/k/ >/g/ ötümlüleşmesi

Eski yazıda */k/* ve */g/* seslerinin aynı işaretle gösterilmesi bu değişikliğin tam olarak ne zaman olduğunu bilmemize imkan vermese de Batı Türkçesinin başlangıcında olduğu düşünülmektedir

(Ergin 2012, 85). EAT'de düzenli bir ses hadisesi olan */k->/g-/* değişmesinden sonra */g'/*li beklenen bazı kelimeler metnimizde ET'deki gibi */k'/*li geçmektedir. Bugünkü Türkçeyi esas alarak okuduğumuz bu sözcükler şöyledir: *keklik* 6a/105, *kimesne* 10b/195, *kendü* 8b/159, *kimse* 12b/238, *kepek* 9b/178, *köz* 12b/238, *kes-* 15a/299, *küçük* 34b/731, *kim* 9b/174, *kürk* 32b/687.

/k/ sesinin ötümlüleştiği sözcükler ise şöyledir: *gec* 18a/359, *gir-* 29b/612, *gel-* 18b/379, *girici* 29b/621, *gemi* 24b/504, *giril-* 14a/271, *genç* 11a/210, *gögüs* 13b/268, *gerek* 21a/435, *göl* 12a/233, *getür-* 35a/733, *gölcükler* 19a/381, *gevşek* 18b/373, *gölge* 10a/186, *gevşe-* 32b/685, *gönül* 20a/411, *geycek* 29a/603, *gibi* 8b/160, *giç* 10a/187, *gündüz* 26b/556, *giçe* 26b/555, *güzel* 13a/252, *gider-* 13a/255, *geycek* 29a/603, *göre* 29b/616, *geyik* 11b/217, *göz* 24a/496, *gibi* 8b/160, *gün* 5a/75.

Metnimizde kelime içi */k->/g-/* ötümlüleşmesi düzenlidir. Genellikle sonu */k/* ile biten

sözcükler ünlü ile başlayan ek aldıklarında gramerlik *-k/->/g/-* ötümlüleşmesine rastlanmıştır: *çekirdeginden* 14a/280, *derlemege* 23b/486, *dişlenmegiçündür* 22b/467, *dökülmege* 5b/90, *etmegi* 6a/104, *içmegi* 19b/399, *issiligine* 15a/293, *itdügi* 5b/85, *öksürügi* 32a/677, *pirligi* 35a/733, *sevdügi* 24a/497, *virdüginden* 22b/461.

-k/- > -ğ/- ötümlüleşmesi

Metnimizde *-k/- > -ğ/-* ötümlüleşmesi düzenli olarak tüm kelimelerde görülür. Genellikle *-k/-* sesinden sonra ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde, birkaç yerde ise edatların ekleşmesinden dolayı bu gramerlik ötümlüleşmelere rastlanmıştır: *aclığa* 6b/110, *ırağılup* 38a/804, *cıkılduğı* 29b/612, *işindüğünden* 32b/680, *kağuğı* 13b/270, *kuğa* 37b/797, *olmadüğünden* 16a/322, *ovulmağa* 30a/629, *şakınmağa* 5b/87, *şovuğa* 28b/596, *şovuğluğı* 19b/402, *şuşamağı* 20b/420, *turmağıla* 35b/746, *yoğiken* 6b/112.

-ç/- > -c/- ötümlüleşmesi

Metnimizde kelime sonu */c/* ile gösterilen son sesleri, günümüz yazı dilini esas alarak */ç/*li okuduk. Bu durumda */ç/->/-c/* değişimi, ünlü ile biten bir ek gelmesi sonucu 1 kelimedede görülmüştür: *ağacı* 4b/63.

İki kelimedede ise kalıcı */ç/->/-c/* ötümlüleşmelerine rastlanmıştır. *ince* 13b/270, *ocağ* 11b/22.

Ötümlüleşme dışındaki ses değişimlerinden Batı Türkçesinin ilk zamanlarından itibaren görülen */b/->/v/-* süreklileşmesi metnimizde tamamlanmıştır. Tüm sözcüklerde görülür. *var* 24a/492, *vir-* 27a/558.

Ayrıca EAT’de bazı kelimelerde görülen */s/* sesinin ikizleşmesine metnimizde de rastlanmıştır: *aşşı* 20b/424, *issi* 5b/91.

Morfolojik Özellikler

İsim Çekim Ekleri

Çokluk Eki

İsimlerin sayı bakımından çokluğunu gösteren *+IAr* eki metnimizde 174 yerde geçmektedir. Ekin ünlüsü üstün ile gösterilmiştir: *evler* (أولر) 30b/641, *ğızālar* (غذالr) 6b/116, *göllerde* (كؤللرده) 12a/233.

Hal Ekleri

Yönelme hali +(y)A

Metnimizde 294 yerde yönelme ekine rastlanmıştır. Ekin ünlüsü güzel he ile gösterilmiştir: *bökreklere* (بؤكركلره) 10b/198, *mi’deye* (معديه) 34b/730, *şuya* (صويه) 35a/738.

Belirtme hali +(y)I / +nI

“EAT’de hem isme, hem iyelik eki almış kelimelere hem de zamirlere gelebilen karakteristik belirtme hali *+(y)I*’dır. *+nI* şekli yalnız zamirlere gelir” (Gülsevin 2011, 31). Metnimizde belirtme haline 252 yerde rastlanmıştır. Ekin ünlüsü ye ile gösterilmiştir: *ağrıları* (اغريلرى) 28b/591, *elmayı* (المایى) 14b/284, *şafraıı* (صفرایى) 18a/362.

Bulunma hali +dA

207 yerde geçen ekin ünlüsü güzel he ile yazılmıştır. Ötümsüz şekli yoktur: *göllerde* (كؤللرده) 12a/233, *katında* (قاتنده) 5b/84, *şovuğlarda* (صؤقلرده) 32b/688.

Çıkma hali +dAn

204 yerde geçen ekin ünlüsü her zaman üstün ile gösterilmiştir. Ekin ötümsüz şekli yoktur. Bu nedenle ünsüz uyumuna girmez: *ğazabdan* (غَضَبِن) 37a/777, *kepeginden* (كَجَكِنِن) 9b/178, *yorğunluğdan* (يُورْغُونْلُقْدِن) 26b/552.

İlgi Hali +(n)Uŋ

İlgi hali eki metnimizde 65 yerde geçer. Ekin ünlüsü daima yuvarlaktır. Nun ve kef ile yazılan ekin ünlüsü ötre ile gösterilmiştir: *bedenüŋ* (بَدَنُك) 22a/456, *kısmınıŋ* (قِسْمِنُك) 9b/173, *şorbasınıŋ* (شُورْبَاسِنُك) 12b/240.

Eşitlik Hali +ca

Metnimizde 1 sözcükte 1 kez geçen ek ünsüz uyumuna uygun olarak yazılmış ünlüsü güzel he ile gösterilmiştir: *fehvasınca* (فَحْوَاْسِنِجَه) 3b/44.

Vasıta Hali +(y)(I)la

‘İle’ edatından ekleşmiş olan bu ek metnimizde asıl vasıta hali durumundadır. 20 yerde geçmektedir. Metnimizde 1 sözcükte ise ‘ile’ edatının ekleşmesinden farklı bir +la vasıta ekine rastlanmıştır. Bu ek ‘iken’ anlamı vererek sözcüğü zarf yapmıştır: *açla* (أَجْلَه) 21a/435, *birbiriyle* (بِرْبِرِيْلَه) 22a/450, *olmasıyla* (أُولْمَسِيْلَه) 25b/532, *yağıyla* (يَاغِيْلَه) 18a/365.

İyelik Ekleri

Metnimizde 1 tek kelimedede 1. çokluk kişi iyelik çekimine ait örnek vardır. *şerī‘atümüz* (شَرِيْعَتُمْز) 37a/782. Bunun dışındaki örnekler 3.teklik ve çokluk şahıstadır.

Metnimizde teklik üçüncü şahıs iyelik eki 358 defa geçmektedir. Ekin ünlüsü yuvarlak ünlülü kelime tabanlarında dahi daima düzdür. Yazımında ise bazen ye harfi kullanılmakta bazen esre ile gösterilmekte bazen de işaret kullanılmamaktadır. Ayrıca metnimizde 10 yerde bu ek için +(s)I(n) yapısına rastlanmıştır: *agrısın* (اَغْرَسِن) 20b/422, *eyüsi* (اِيُوسِي) 12a/229, *nezlesi* (نَزْلَهْسِي) 31b/664, *rayıhasın* (رَايْحَهْسِن) 32a/674, *revnağın* (رُونَقِن) 10b/194.

Çokluk üçüncü şahıs iyelik eki +IArI metnimizde 60 yerde geçmektedir. Ekin ilk ünlüsü üstünle, ikinci ünlüsü bazen ye ile bazen esre ile yazılmıştır: *geyilmeleri* (كَيْلْمَلَرِي) 33a/689, *öñlerine* (أُؤْكَلَرِيْنَه) 14a/274, *pencereleri* (بَنْجَرَهَلَرِي) 4b/77.

FİİL ÇEKİM EKLERİ

Şahıs Ekleri

I. teklik şahıs eki

6 şahısta görülen şahıs eklerinden, metnimizde II. teklik, I. çokluk ve II. çokluk şahıslarda yalnızca birer örneğe rastlanmıştır. Metinde geçen fiiller çoğunlukla III. teklik ve çokluk şahısla çekimlenmiştir.

Metinde asıl I. şahıs eki +(U)m olmasına rağmen bir hadis aktarılırken ek 2 kez +am şeklinde geçmektedir. Bu durumda ünlüsü üstün ile gösterilmiştir: *uyuram* (أُيُورْم) 8a/147, *uyanuram* (أُيَاثُورْم) 8a/147.

Metnin asıl I. şahıs eki +(U)m toplam 6 kez geçer. Metnin normal sayfalarında ünlüsü ötre ile gösterilirken 2 kez geçtiği derkenarlarda vavla yazılmıştır: *ħarc itdüm* (خَرْج اَيْتْدُوم) derkenar 4a, *mühtedī oldum* (مُهْتَدِي أُولْدُم) 3b/45, *şāyim olurum* (صَايْم أُولُورْم) 8a/147.

I. çokluk şahıs eki +ız

Bir tek örneği olan çokluk I. şahıs ekinin ünlüsü dar ünlülü olarak esre ile yazılmıştır: *zâmin olurız* (ضامن اولورز) 37b/789.

II. teklik şahıs eki φ eksiz

Bir tek örneğine emir kipinde rastlanmıştır. Fakat teklik II. şahısta emir kipi ek almadığı için metnimizde teklik II. şahsı gösteren bir ek bulunamamıştır: *girci ol* (گیرجی اول) 29b/621.

II. çokluk şahıs eki +iñüz

Tek bir örneği olan ekin ilk ünlüsü dardır ve esre ile yazılmıştır. İkinci ünlüsü yuvarlaktır ötreli vavla yazılmıştır. *yeyiñüz* (ییکۆز) 14a/274.

III. teklik şahıs eki +φ eksiz

Metnimizde emir kipi dışında III. teklik şahıs çekimi için özel bir ek yoktur. Fiilere sadece kip ekleri getirilmektedir. Buna göre metinde III. tekil şahısla çekimlenen geniş zamanda 231, görülen geçmiş zamanda 12, öğrenilen geçmiş zamanda 11, istek kipinde 120, şart kipinde 17, emir kipinde 3 olmak üzere toplam 404 fiil vardır: *kâmil olsun* (کامل اولون) 26b/551, *vâcib oldı* (واجب اولدی) 8b/154, *münfâ‘il olmaz* (منفعل اولماز) 36a/757, *güzel ider* (کۆزل ایدر) 32a/674, *giderür* (کیدارür) 13a/255, *müdâvemet eylese* (مداومت ایلسه) 10b/196.

III. çokluk şahıs eki +IAr

Çokluk III. şahıs eki +IAr metnimizde 50 yerde geçer. Ekin ünlüsü her zaman üstünle gösterilmiştir. *bişürseler* (بشورسلر) 14a/281, *buyurmuşlardur* (بیورمشلردür) 3a/30, *içeler* (ایچهلر) 15a/298, *qoyalar* (قویهلر) 31b/659, *şakınalar* (صقنهلر) 31b/664.

Şekil ve Zaman Ekleri**Haber Kipleri**

Metnimizde haber kiplerinin geniş zaman, görülen geçmiş zaman ve öğrenilen geçmiş zamanda örneklerine rastlanmıştır.

Geniş Zaman

Metnimizde geniş zaman ekleri -Ar/ -r /-Ur olumsuzda ise -mAz olmak üzere 4 şekilde toplam 244 kez geçmektedir.

Metnimizde -Ar eki; 101 tanesi ‘itmek’, 3’ü ‘kesmek’ fiilinde olmak üzere toplam 104 kez geçer. Ünlüsü üstünle gösterilmiştir: *eyü ider* (ایو ایدر) 20a/407, *keser* (کسر) 15a/299.

Ek bir tek fiile bir yerde -r olarak gelmiştir: uyuram *ayıurım* 8a/147.

Metnimizde -Ur ekine ise 132 yerde rastlanmıştır. Genellikle ötreli vavla, bazen ise yalnız ötre ile yazılmıştır: *dinilür* (دینلور) 16b/332, *giderür* (کیدارür) 13a/255, *qılır* (قلور) 17b/350.

-mAz eki ise metnimizde geniş zamanın olumsuzu olarak 7 yerde geçmektedir. Ekin ünlüsünün yazımında farklılıklar vardır. Ünlü bazen elifle bazen üstünle yazılmıştır: *degmez* (دگمز) 20b/424, *münfâ‘il olmaz* (منفعل اولماز) 36a/757, *virmez* (ویرمز) 18b/371, *yaramaz* (یارامز) 37b/795.

Görülen geçmiş zaman –dI₄

Görülen geçmiş zaman ekine metnimizde 19 yerde rastlanmıştır. Ek genelde düz ünlülü olarak ye ile yazılırken I. tekil kişi kullanımında yuvarlak ünlülü olduğu görülür. I. tekil şahısta 4 yerde

(1 *oldum*, 3 *itdüm*) geçen ekin ünlüsü 2 yerde vavla 2 yerde ötre ile yazılmıştır: *buyurdılar* (بُؤيديلر) 14a/274, *haram eyledi* (حرام ايلدى) 22a/452, *harc itdüm* (خرج ايتدوم) derkenar 4a, *mühtedî oldum* (مُهتدى اولدم) 3b/45, *vâcib oldı* (واجب اولدى) 8b/154.

Öğrenilen geçmiş zaman –mI₂ş

23 yerde geçen ekin yuvarlak ünlülü yazımı yoktur. Her zaman düz ünlü ile yazılmış ve ünlüsü esre ile gösterilmiştir: *dimişdür* (ديمشدُر) 35b/744, *gızā kılmışdur* (غذاء قلمشدُر) 10a/183, *ışkâf itmişdür* (اسقاط اتمشدُر) 20b/424, *zıkr olunmuşdur* (ذکر اولنمشدُر) 36b/776.

Tasarlama Kipleri

Metnimizde de dört başlıkta incelediğimiz tasarlama kiplerinden yalnız istek ve şart çekiminde özel bir eke rastlanmıştır.

İstek kipi –(y)A

İstek kipi, özellikle gelecek zaman için özel bir ek bulunmayan metnimizde de gelecek ifadesi vererek en sık kullanılan dilek kipidir. 146 yerde geçen ekin ünlüsü olumluda her zaman üstünlü güzel he ile, olumsuzda ise üstünle gösterilmiştir: *içeler* (ايچهلر) 15a/298, *katılmaya* (قتلميه) 12b/247, *uyumayalar* (اويؤميهلر) 34a/716, *yudulmaya* (يؤدلميه) 17b/357, *ziyâde ola* (زياده اولا) 29a/604.

Şart kipi –sA

Metnimizde 20 yerde geçen şart kipinin ünlüsü üstünlü güzel he ile yazılmıştır: *bişse* (بيشسه) 15b/314, *dâhîl olunsa* (داخل اولنسه) 29b/619, *hiss itsele* (حس ايتسهلر) 16b/326, *yağmasa* (ياغماسه) 35b/750, *yenilse* (ينيلسه) 13a/257.

Gereklilik kipi

Metnimizde gereklilik kipini karşılayan özel bir ek yoktur. Gereklilik anlamı fiillerde -mAK *gerekdür* (مق كركدُر) kalıbı, isimlerde ise *gerekdür* (كركدُر) sözcükleri getirilerek sağlanmıştır. Metinde -mAK *gerek* kalıbı 6 kez, *gerekdür* şekli ise 15 kez geçer: *gerekdür* 4a/60, *hazer gerekdür* 29a/607, *uyumağ gerekdür* 26b/556, *yenilmek gerekdür* 13a/254.

Emir Kipi

Özel bir eki olmayan emir kipi metnimizde de şahıs çekimine girerek emir anlamı vermiştir. Metnimizde emir kipine II. teklik şahısta 1, III. teklik şahısta 3, II. çokluk şahısta 1 yerde olmak üzere 3 şahıs çekiminde toplam 5 kez rastlanmıştır: *girci ol* (كيرجي اول) 29b/621, *kâmil olsun* (كامل اولون) 26b/551, *serî olsun* (سريع اولون) 4a/56, *yeyiñüz* (ييكؤز) 14a/274.

Fiillerin Birleşik Çekimleri

Metnimizde hikaye birleşik çekiminde 1, şart birleşik çekiminde 9 örneğe rastlanmıştır. Rivayet birleşik çekiminin ise örneği yoktur: *lâzım gelürdi* (لازم كلوردى) 23a/469, *qâdir olursa* (اولورسه) 21a/432, *lâzım gelürse* (لازم كلورسه) 7a/122, *muhtelif oldıysa* (مختلف اولديسه) 8b/153.

Ek fiil

Metnimizde ek fiilin yalnızca geniş zaman III. teklik şahısta örneklerine rastlanmıştır. Bu durumda, isimleri fiil çekimine sokması dışında öğrenilen geçmiş zaman kipinden sonra gelecek kesinlik anlamı katma işleviyle de kullanılmıştır. +dUr şeklinde her zaman yuvarlak yazılan ve ünlü uyumu dışında kalan eke 162 kez rastlanmıştır. Ekin ünlüsü her zaman ötre ile gösterilmiş-

tir. Ekin +*dUrUr* şekline ise bir tek örnekte rastlanmış, bu durumda ilk ünlüsü ötre ile ikinci ünlüsü ise işaretli gösterilmiştir: *ma^clūm durur* (معلوم دُرر) 5a/83, *buḥarīdur* (بُخاری دُر) 4b/63, *nāfi^cdūr* (نافع دُر) 17a/346, *necātdur* (نجات دُر) 3a/37, *oldur* (اُولدُر) 5b/93, *tedbīrindedūr* (تدبیرنده دُر) 4a/51, *yaramazdur* (یرامز دُر) 5a/81.

Çekimsiz Fiil Şekilleri

İsim fiil (Mastar) Ekleri

Metnimizde isim fiillerden *-mAK* ve *-mA* ekleri geçmektedir. *-Iş* ekinin örneği yoktur.

İşlek bir kullanımı olan ve kalıcı isimler de yapabilen *-mAK* eki metnimizde 113 yerde geçmektedir. Ekin ünlüsü üstünle gösterilmiştir: *atmaḳ* (اتمق) 24b/503, *içmege* (ایچمه) 19b/393, *ḳarışdurmaḳ* (قرشدرمق) 4b/64, *ḳaymaḳ* (قیمق) 13a/253, *ovulmaḳa* (اؤولمهغه) 30a/629, *örtünmek* (اُورتنمك) 6b/115, *şaḳınmaḳa* (صاقتمهغه) 5b/87, *ṭarılmaḳ* (طارلمق) 28b/599.

-mA eki ise 19 yerde geçmektedir. Genellikle güzel he ile yazılmasına rağmen elifle ve üstünle yazılmış örneklerine de rastlanmıştır: *arutmada* (ارتُماده) 28b/598, *eyü olmada* (ایؤ اُولمهده) 11b/216, *geyilmeleri* (گیلملری) 33a/689, *gönül dönmesi* (گُونُل دُونَمَسِی) 20a/411.

Sıfat-fiil (Partisip) Ekleri

Metnimizde partisip eklerinden 5 tanesine rastlanmıştır.

-(y)An eki 88 kez geçmektedir. Ekin ünlüsü metnin genelinde üstünle gösterilirken, dönüşlülük eki *-(I₂)n* alan fiillerden sonra elifle yazılmıştır: *bişenden* (بشندن) 16b/331, *pişmeyen* (پشماين) 16b/328, *ḳuruyan* (قُرُوین) 10a/187, *tafdil olınan* (تفضیل اُولنان) 21b/441.

Metnimizde *-dUK* partisipi 41 kez geçmektedir. Ek ötümsüz şekliyle kullanıldığında vavsız, ötreli olarak yazılmıştır. */k/-/ḳ/* sesinin ötümlüleştiği örneklerde ise hem vavlı hem vavsız (ötreli) yazımlarına rastlanmıştır: *çıkıldıḳı* (چقلدوغي) 29b/612, *içdükleri* (ایچدکلری) 36b/768, *ḳıldıḳı* (قلدوغي) 9b/182, *toḳduḳı* (طوغدوغي) 5a/75.

-maz ekine metnimizde yalnız *yaramaz* kelimesi üzerinde rastlanmıştır. Ek bu kelimeye 4 yerde sıfat göreviyle geçmiş, 19 yerde ise kalıcı isim yapmıştır: *yaramazdur* (isim) (یرامز دُر) 5a/81, *yaramaz* (sıfat-fiil) (یرامز) 11b/226.

-mIş geçmiş zaman partisipi metnimizde 28 yerde geçmektedir. Bir kelimeye kalıplaşmaya uğrayarak kalıcı isim yapmış ve 7 kez geçmiştir. *(yemişlerdūr* 9b/172+6) Metnimizde geçen öğrenilen geçmiş zaman ekinin yuvarlak biçimi yokken sıfat-fiil olarak 2 yerde *-muş* şekli de geçer: *ayrılmış* (ایرلمش) 9b/178, *ḳurumuş* (قرومش) 10a/187, *şovudılmış* (صودلمش) 36a/763, *yunulmuş* (یونلمش) 10a/184, *müteğayyir olmuşı* (متغیر اُولمشی) 13b/264.

Zarf-fiil (Gerundium) Ekleri

Metnimizde basit yapıyla zarf fiil eklerinden *-I*, *-IçAḳ*, *-(y)U*, *-(y)Up*; birleşik yapıyla zarf fiil eklerinden *-dUKdA*, *-dükçe*, *-(y)IncA*, *-(y)(I)ken*, *-mAdIn* eklerine rastlanmıştır.

Basit yapıyla zarf fiil eklerinden *-I* eki *daḫi* edatı üzerinde 40 kez geçmektedir. Ünlüsü ye ile yazılmıştır: *daḫi* (دخی) 3a/31.

Metinde 3 kez *olmak* fiilinde geçen *-IçAḳ* eki, *-(y)IncA* zarf-fiili ile aynı anlamı vermiştir. İlk ünlüsü esreli ye ile ikincisi üstünle yazılmıştır: *hazm olucaḳ* (حضم اُولیچق) 18a/361.

-(y)U eki 5 kez tekrar eden *diyü* sözcüğünde kalıplaşmış bir zarf olarak kullanılmıştır: *diyü* (دیؤ) 2b/25.

-(y)Up zarf fiili ise 123 *'-up'*, 148 *'-üp'* olmak üzere toplam 271 yerde geçmektedir. Ötreli

vav ve be ile yazılmıştır: *bırağılup* (براغلوب) 38a/804, *şaçılıp* (صاچلوب) 36b/771, *semürdüip* (بسموردوب) 16a/316.

Geçmiş zaman sıfat-fiili üzerine bulunma hal eki gelmesiyle birleşik bir yapı gösteren *-dUKda* zarf-fiiline metnimizde 14 yerde rastlanmıştır. Ekin ilk ünlüsü ötre, ikincisi güzel he ile yazılmıştır. Ekin ötümsüz şekli yoktur. *çıqılduqda* (چققدقه) 28b/596, *olunduqda* (اولندقه) 14a/273, *şürü' itdükde* (شروع اتدکه) 21a/432, *yenildükde* (ينلدکه) 6b/114.

Eylemin yapılmasına devam ettikçe anlamı veren *-dükçe* eki metnimizde 1 yerde geçer: *içdükçe* (ايچدکجه) 21b/436.

-(y)IncA eki '*-(y)IncAyA kadar*' manasında 2 ekte geçer. Ekin ilk ünlüsü esre, ikincisi güzel he ile yazılmıştır: *akinca* (اقنجه) 23b/487, *derleyince* (درلينجه) 29b/616.

-(y)(I)ken eki / *iken* zarf fiili 14 yerde geçmektedir. 2 kez geçtiği bir isimde *i-* ek fiilinin korunmasına rağmen birleşik yazılmış (*yoğiken* 6b/112, 19a/389), diğerlerinde ayrı yazılmıştır: *yoğiken* (يوغیکن) 6b/112, 19a/389, *iken* (ايکن) 10b/ 201, *hareket iderken* (حرکت ايدرکن) 17a/337, *yaturken* (ياتورکن) 33b/704.

-madın eki metnimizde bugünkü '*-madan*' zarf-fiili anlamını vermiştir. Metnimizde tek bir örneği bulunan ekin ilk ünlüsü elifle, ikincisi esreli ye ile yazılmıştır: *hazm olmadın* (هضم اولمادين) 6b/111.

Söz Varlığı

İncelediğimiz yazma eser harekeli nesihle yazılmıştır. Metnin ilk sayfalarında hamdele ve salvele bölümlerinde Arapça ve Farsça tamlamalara sık yer verilmiştir. Ancak genel olarak metnin dili sade ve anlaşılırdır. Metinde tıp terimlerinde Arapça üstün olmasına rağmen *baş*, *boyun*, *ayak*, *böbrek vb.* organ adları Türkçedir. *Kuveba*, *yarekan*, *hafakan*, *ziikam vb.* hastalık adlarının çoğu Arapça olmasına rağmen, *öksürük*, *baş ağrısı*, *gönül dönmesi* gibi Türkçe hastalık adlarına da rastlanmıştır. Türkçe bitki adlarının yanında Arapça pek çok bitki adı da geçmektedir. Tarihi tıp metinlerinde sık karşılaşılan Arapça hastalık, organ ya da bitki adlarının yanında Türkçe karşılıklarının da yer almasına ise metnimizde rastlanmamıştır.

Eserde halk diline girmemiş pek çok Arapça, Farsça sözcük ve tamlama vardır. Dizinimizdeki 1547 madde başı sözcüğün kökenleri ve bu kökenlerin oranları ise şöyledir:

Arapça kökenli sözcükler: %66.7

Türkçe kökenli sözcükler: %23.8

Farsça kökenli sözcükler: %6.1

Arapça ve Farsça sözcüklerin bir araya gelmesiyle oluşan sözcükler: %2.3

Arapça kökenli sözcüklere Türkçe ek getirilmesiyle oluşan sözcükler: %0.5

Farsça kökenli sözcüklere Türkçe ek getirilmesiyle oluşan sözcükler: %0.1

Batı kökenli (Hellence-Yunanca) sözcükler: %0.5

Dil Özelliklerine Göre Metnin Yazıldığı Yüzyılın Değerlendirilmesi

EAT'de dudak uyumunun bozuk olmasına rağmen, metnimizde bazı eklerin hem düz hem yuvarlak biçimleri olup dudak uyumuna girme temayülü gösterdiğinden bahsetmiştik. Metnimizdeki bu ekleri uyuma girme sayılarına göre yüzde olarak belirledik. Böylece EAT'den Klasik Osmanlı Türkçesine geçme sürecinde olduğunu düşündüğümüz metnimizin yazılmış olabileceği dönemi belirlemek istedik. Yavuz Kartallıoğlu'nun 2005 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladığı ve daha sonra kitap olarak yayımladığı *Klasik*

Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17, 18. Yüzyıllar) adlı çalışmasında Evliya Çelebi Seyahatnamesi ve 16, 17, 18. yüzyıllara ait metinlere dayandırarak ulaştığı sonuçlara göre bir değerlendirme yaptık. Buna göre:

+*Il₄K/G* (İsimden isim yapım eki); 16. yüzyılda yuvarlak tabanlardan sonra %27, 17. yüzyılda %82, 18. yüzyılda %46 oranında dudak uyumuna bağlıdır. Metnimizde ise yuvarlak tabanlı kelimelerden sonra %18,8 uyumdadır.

-*In* (Fiilden fiil yapım eki); 16. yüzyılda yuvarlak tabanlardan sonra %38, 17. yüzyılda %67, 18. yüzyılda %83 oranında uyumdadır. Metnimizde uyuma girme %46,1'dir.

-*Il* (Fiilden fiil yapım eki); yuvarlak tabanlardan sonra 16. yüzyılda %40, 17. yüzyılda %57, 18. yüzyılda %52 oranında uyumdadır. Metnimizde bu oran %12,5'tir.

-*UK* (Fiilden isim yapım eki); 16. ve 17. yüzyılda %42 uyumda olan bu ek 18. yüzyılda uyuma girmiştir. Metnimizde %5,4 uyumdadır.

+*sUz* (İsimden isim yapım eki); EAT'de yalnızca yuvarlak şekli görülen bu ek düz tabanlardan sonra 16. yüzyılda %83, 17. yüzyılda %42, 18. yüzyılda %90 uyumdadır. Metnimizde %8,3 uyumdadır.

-*dl* (Görülen geçmiş zaman eki); 16. yüzyılda nadiren yuvarlak şekilleri görülen ek 17. yüzyılda %42 oranında uyumludur. 18. yüzyılda ekin ünlüsü hep düzdür. Metnimizde %15,8 uyumdadır.

-*mlş* (Öğrenilen geçmiş zaman eki); Bu ek 16. yüzyılda düz ünlüdür. 17. yüzyıldan itibaren yuvarlak biçimlerine rastlanır. 18. yüzyılda dudak uyumuna bağlanmıştır. Metnimizde %7,1 uyumdadır.

Ayrıca teklik birinci şahıs ekinin -*vAn* şekli 16. ve 17. yüzyılda seyrek görülürken 17. yüzyılın ortalarından itibaren kullanımdan düşmüştür. Metnimizde ise örneğine rastlanmamıştır. Metnimizde ekin -*Am* şekli geçmektedir. -*Am* kullanımı ise 16. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Yine +(U)ηUz çokluk ikinci şahıs emir ekinin ilk ünlüsü 17. yüzyılda düz ünlülü tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlı iken ikinci ünlüsü %25 oranında uyumdadır. Metnimizdeki örneği *yeyiñüz* kelimesinde de ilk ünlüsü uyumdadır ikinci ünlüsü ise yuvarlaktır.

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanımdan düştüğü düşünülen zarf-fiil eklerinden -*UbAn* yapısına metnimizde rastlanmamıştır. -*mAdIn* zarf-fiil ekinin -*mAdAn* şekli 16. yüzyıldan itibaren nadiren kullanılmaya başlanmıştır. Ancak 17. yüzyılın son çeyreğinden itibaren -*mAdAn* değişimi tamamlanmıştır. Metnimizde bir örneği görülen ek -*mAdIn* şeklinde yazılmıştır. *olmadın*. -*ICAK* zarf-fiil eki ise 16. yüzyılda daima düz ünlüdür. 17. yüzyılda yuvarlak tabanlardan sonra %33, 18. yüzyılda % 25 oranında dudak uyumuna bağlıdır. Metnimizde 2 kez geçen ek yuvarlak tabandan sonra düz ünlülü gelmiştir. *olıcak*.

18. yüzyıldan itibaren %88 dudak uyumuna bağlandığı düşünülen +*dUr* bildirme eki, 16. ve 17. yüzyıllarda çoğunlukla hep yuvarlak şekillidir ve düz tabanlı kelimelerden sonra uyum dışıdır. Ekin +*dUrUr* biçimi ise 15. yüzyıldan itibaren seyrekleşmiş 18. yüzyılın sonlarında ortadan kalkmıştır. Metnimizde 162 yerde geçen ekin +*dUrUr* şekline 1 tek örnekte rastlanmıştır. *malum durur*.

Sonuç

17. yüzyılda yazılmış olabileceğini düşündüğümüz *İlm-i Tıbb* adlı eser, Eski Anadolu Türkçesinden Klasik Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi dil özellikleri göstermektedir. Tanıtılan bu eser hem dil varlığı hem konusu bakımından araştırmacıları için faydalı olabilecek bilgi birikimine sahiptir.

KAYNAKÇA

- Bayat A. H. (2010). *Tıp Tarihi*. İstanbul 2010.
- Canpolat M. (1973). “XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri Edviye-i Müfrede”. *Türkoloji Dergisi* 5/1 (1973) 21-47.
- Cin A (2011). *Türk Edebiyatının İlk Yusuf ve Züleyha Hikayesi, Ali'nin Kıssa-yı Yusuf'u*. Ankara 2011.
- Cin A (2006). “Türkçede +sIz/ sIz Eki Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Belleten* 2004/I (2006) 19-43.
- Doğan A. T. (2015). “Kitab-ı Tıbb-ı Hikmet'te Geçen Yabancı Tıp Terimlerine Türkçe Karşılıklar”. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10/8 (Spring 2015) 903-918. Ankara 2015.
- Doğan Ş. (2009). *Terceme-i Akrahadin Sabuncuoğlu Şerefeddin: Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2009.
- Elbir Z. G. (2005). “XVII. yy'da Yazılmış Önemli Bir Tıp Kitabı”. *BAL-TAM Türklük Bilgisi* 2 (2005) 125-137.
- Ergin M. (2012). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul 2012.
- Gülsevin G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara 2011.
- Güven M. (2005). *Abdulvehhâb bin Yusuf'un Müntahab-ı Fi't-Tıbb'ı: Dil İncelemesi-Metin-Dizin*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2005.
- Kartallıoğlu Y. (2011). *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni: 16, 17 ve 18. Yüzyıllar*. Ankara 2011.
- Kurban F. (1990). *Şirvanlı Mahmud Sultaniye: Giriş-Metin-Sözlük*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul 1990.
- Küçükler P. (1994). *Yadigar-ı İbn-i Şerif: Giriş-Metin-Dizin*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1994.
- Şahin H. (2009). “Tercüme-i Hülâsâ'nın Bir Nüshası Üzerine”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 4/8 (Fall 2009) 108-132.
- TDK Sözlük (1998). Ankara 1998.